

Debrecen mítosza

Debrecen múltja Debrecen mítosza. Egy város mítosza, miként az idén 650 éves Debrecené, a város történelmének válik alakítójává. A történelem azonban az emlékezet műve: tehát nem a tények, hanem a vélemények határozzák meg. Egy város mítosza pedig, ahogy minden mítosz, átélhető magyarázatot ad a jelennek és oltalmat kínál a világgal szemben. Debrecen 17. századi mítosza a termékenység volt, és csak a 20. század közepére vált a meddőség mítoszává. Mindkét metaforára erős mítoszok alapozhatók, és a terméketlenség mítosza nagyon is termékeny lehet ilyen értelemben. Hisz a sivatag mítosza épp úgy foglyul ejti az emberi elmét, akár a bőség paradicsomi képzelete. Azonban sokkal inkább érdemes azon elgondolkodni, hogy miként változik egy mítosz jelentése önmaga ellentétévé, hiszen ezt követhetjük végig Debrecen mítoszáinak alakulástörténetében.

Akárhogy is nézzük, Debrecen kivételezett helyzetben van a városok között, mert vannak hazánkban nagyobb, a múlt emlékeiben gazdagabb városok, és mi tagadás, szebbek is találhatóak, ahogy olyanok is, amelyeket bőkezűbben ajándékozott meg a történelem és a sors természeti szépségekkel, illetve kulturális értékekkel. De az *Egri csillagok* nagy hatású példázatán kívül Egernek adatott-e olyan mítosz, mint Debrecennek? És sorolhatnánk tovább a városokat. Pécs, amelynek történelme megszegyeníthet számos nyugat-európai várost is akár, és még sincs Debrecenhez fogható mítosza.

De hogyan jött létre ez a mítosz? Mit tudhatunk róla, ha a mítoszkritika szemléletével közelítünk hozzá? Ne feledjük el, hogy Debrecen formálódó mítosza, amely akkor még inkább a város *híre*, *hírneve* volt pusztán, a gazdagságról szólt. A szorgalomról, a takarékoságról, vagyis az isteni kiválasztottság hitéről. Debrecen városa sokáig a bőség metaforája volt, amely bőség az isteni kiválasztottság tudatával fonódott össze. A város születése összekapcsolódott alapítóinak radikális gesztusával, amely az erkölcsi és vallási tisztaság megteremtésére irányult, és amelynek jegyében 1552-ben kitiltották Debrecen területéről a katolikusokat. A tiszta hitű közösség isten színe előtt járt, ahogy a *Biblia* mondja, és ez által, valamint a szigorú belső vallási törvényei által Debrecen, ahol istenkáromlásért súlyos ítéletek születtek, sőt halálbüntetést is kiszabtak, mintegy elérkezett az ígéret földjére, a lelkiismereti szabadság téren kívüli területére; miáltal a város a hely nélküli hely (*atoposz*) nyelvi alakzatát öltötte fel.

Mindennek eredményeként a megtisztult és megváltott város a bőség termékeny földjévé változott, a retorikai fordulatok ezt rögzítették is és tovább hagyományozták, és szerte a hazában, sőt Európában is, elterjedt a híre. A debreceniek nyelvhasználatában sokáig tartotta magát az a metafora, amely szerint a város megnevezésére a *Kanabán*, a Kánaán név korabeli alakváltozata szolgált. Kezdetben ez a *Kanabán* az ígéret földjét jelentette, a pusztai vándorlás után a kiválasztott kevesek által elnyert hazát. Aztán ahogy teltek az évtizedek, majd több, mint

egy évszázad is eljárt, lassan átváltozott a név jelentése a bálványimádás földjévé; hiszen a *Biblia* és a próféták nyelve mindkét értelmezést megengedte. És leggyakrabban kétértelműek a szövegek, ahogy az rendes próféták kinyilatkoztatásaitól elvárható: hadd szóljon az üzenet kinek-kinek hite szerint.

És ez így is maradt sokáig, miközben a kritika és a dicséret nyelve küzdött egymással. A lappangó kétely és a nyílt bíráló hangjai lassan felerősödték. A vallási köztársaság helyét, a gyülekezet belső hitére épülő szeretetközösség tisztaságát, a civitas tagjainak egyenlőségét a város növekvő gazdagsága az 1600-es évek közepére felszámolta. Épp akkorra, amikor Debrecen sorsának válságos időszaka következett, amikor a legnagyobb lett volna a szükség, hogy a hit erejének segélyére támaszkodjon az idők forgásában. Debrecent a gazdagság és a termékenység Kánaánjának látták mégis egészen az 1700-as évek második feléig. Debrecen város magisztrátusa volt Magyarország legnagyobb, egybefüggő feudális birtokának a tulajdonosa. A város határa a Tiszától egészen Szabolcs és Bihar vármegyék nyugati széléig ért. Akkor még nem létezett Hajdú megye, csak a hajdúkerület, a királyi szabadsalomból bíró hat hajdúváros, kvázi katonai szerveződésben, hajdúkapitányok vezetése alatt. Debrecen határa ekkor nagyobb volt, mint egy átlag megye területe. Kalmárai hatalmas vagyonok felett rendelkeztek, kereskedelmi kapcsolataik a Balkántól, Oroszországtól messze Hollandiáig és a Hanza-városokig terjedtek. Azonban amikor a törököt kiűzték Magyarországról, az a politikai és katonai konstelláció, amely Debrecent helyzetbe hozta és jó százötven évre virágzását biztosította, hirtelen omlott össze.

Ezt követően a kereskedelmi útvonalak ismét egészen máshol húzódtak, a piacok másutt létesültek, a határok pedig lezáródtak a debreceni kereskedők előtt. A város szűkülése ekkor vette kezdetét. A megyényi nagyságú debreceni határ azonban még sokáig képes volt feltartóztatni, lassítani a gazdasági és szociális összeomlást. Bizony a török kiűzése, az ország felszabadulása lett az oka Debrecen tragédiájának. De a debreceni kalmárok és a város gazdagságáról szőtt mítosz még jó ideig tartotta magát. Még akkor is, amikor az már rég nem volt igaz. A kuruc csapatok, a labanc hadak egymást váltva rabolták ki ekkoriban, és miután nem találtak bőséges zsákmányt, értelmetlenül pusztítottak. Az egykori gazdagság fénye ugyanis hirtelen illant el és nem is maradt semmi kézzel fogható nyoma, mert a fukar, rejtőzködni kívánó kereskedők nem áldoztak a tárgyi kultúrára. Se épületek, se szobrok, se képek, se ékszerek, se ritkaságok. Egy ideig még kövér marhacsordáiról volt a város híres, tulkairól, birkanyájairól, amelyeket a tőzsérek megbízására a hajdúk távoli vidékekre hajtottak.

Debrecen mai mítoszáat azonban a költőknek köszönheti. Mindenekelőtt Csokonainak, aki maga is mítoszi alakká vált. Azt pedig, hogy mítoszi alakká vált, és hogy Debrecen mítosza révén vált mitikus alakká, azt Kazinczynak köszönheti. Csokonai mítoszáat Csokonai-kultusznak nevezték, melyet Kazinczy kezdeményezett, jóllehet inkább akarata ellenére. Ő ugyanis ellenmítoszt szeretett volna létrehozni; Csokonai növekvő kedveltsége ellen keresett *antidótumot* (ellenmérget) az Árkádia-perben. Csokonai mítosza tehát olyan mítosz, amely valójában ellenmítosz.

És nincs ez másként Debrecen mítoszával sem. Az is ellenmítosz, amely a régi, a termékeny föld, a fiakat szülő és felnövesztő, azokat – a város címerében szereplő – fönix példája szerint vérével tápláló anyaváros mítosza volt. És a szabadsá-

gé, amely ekkor még a lelkiismereti és vallási szabadságot jelentette, amely persze távol tartotta magát a vallási toleranciától, hiszen léte épp az intoleranciának köszönhető: a katolikusok kiűzésének. A katolikusok mellett a zsidókat tiltották még ki. A rácokkal, vagyis az ortodox szerbekkel, örményekkel némiképp kivélt tettek, akárcsak az evangélikus szlovák, morva, cseh és német családokkal. De ez könnyű volt, mert számuk elenyésző. Mindenesetre a protestáns magyarok, akik vallásukat üldözve vagy megvetett és alárendelt, sokszor méltatlan, alantas zaklatásokkal teli környezetben gyakorolhatták a katolikus Habsburg-birodalom részét képező Magyarországon, áhítozva és az ígéret földjeként gondoltak Debrecenre. És sokan érkeztek ide, az ország minden pontjáról, főként a Dunántúlról. Közéjük tartoznak számosan a város híres főbírói, nemes kalmárai, későbbi professzorai, vezető lelkészei közül. Mindannyian a szabadságot élték át itt, nem a politikai szabadságot, mert az aligha merült fel elvárásként ekkoriban, hanem a lelkiismereti, vagyis a vallásszabadság mellett az önigazgató város világában a polgári és a közéleti felszabadultságot is. Ezt a sok szellemi és lelki ajándékot csak fokozta a gazdasági jólét, amely Debrecen polgárait ebben a másfél száz évben a szerencsének és a szorgalomnak köszönhetően kiemelte a szegény és feudális magyar környezetből, és Debrecen az Ígéret Földjévé, a magyar Kanahánná tette a szemükben.

A város hírére pedig palánkjain túl ez a vélekedés határozta meg még akkor is, amikor már drámaian megváltozott a hatalmi és geopolitikai környezet. A török kiűzése után Nagyvárad visszanyerte régi jelentőségét, ismét a térség katonai, gazdasági és adminisztrációs központjaként elszívta a forrásokat Debrecen elől. Nagyvárad katolikus városként a bécsi udvar kegyében állt, és Debrecen ellenében a kamara inkább a hetven kilométerrel odébb található riválist támogatta. A bőség és a termékenység mítosza ezekben az évtizedekben fordult át az ellenkezőjére. A politikai és katonai bizonytalanság évtizedeiben Debrecen elvesztette addigi tartálékait, és miután kereskedelme összeomlott, a városon belüli érdekcsoportok vére menő küzdelmet vívtak a megmaradt források feletti rendelkezésért, azok hasznának birtoklásáért. Ez egyre kisszerűbb és elkéseredettebb harcokat eredményezett, amely a város belső, vallási összetartó erejét erősen megtépázta.

Azonban nem csak a geopolitikai környezet változott meg lényegesen. Debrecen környezetének klimatikus és ökológiai viszonyai az elmúlt száz-százötven évben hatalmas átalakuláson mentek át. A Hortobágy ekkoriban még nem száraz és szikes terület volt, mint manapság, hanem termékeny, sok helyütt túlságosan is vizes terület, amely azonban dús és buja legelőt biztosított a rideg állattartás számára. A kövér marhacsordák ezen a buja vegetáción híztak fel, és a hajdúk innen lábön hajtották őket távoli városokba. Debrecen maga ekkoriban még küzdött a vizekkel. Bő vizű patakok szeltek át egykor, a három nagy észak-déli irányú utca, a mai Csapó-Hatvan, a Kossuth-Széchenyi és a Szent Anna-Miklós utca vonala máig őrzi a három vízmosás nyomát a városszerkezetben. A mai Déri Múzeum területén sokáig nagy hozamú forrás táplálta a valamikor jelentős kiterjedésű Paptavát. Az utcákat a nyári kánikula néhány hetét leszámítva sár borította; a város belterületéről a vizek kivezetése komoly gondot jelentett. A magas talajvíz miatt a Piac utcán pallón kellett közlekedni az év jelentős részében. Víz és sár okozott gondot mindenütt. A Tóció patakon csónakkal lehetett közlekedni, sőt egy időben állítólag

még vízimalmot is tudott hajtani. Vízből tehát több is volt, mint amennyit akkoriban kívántak volna a debreceniek.

A történeti források szerint az 1700-as évek végén kisebb klímaváltozás ment végbe kontinensünkön. A nyarak szárazabbak, a telek hidegebbek lettek. Európa szerte mindenütt éhség és gazdasági krízis következett be. E válságos évtizedek nélkül talán a Nagy Francia Forradalom sem következett volna be 1789-ben. Ekkor Debrecen város határa is kezdett kiszáradni. A város társadalmának belső feszültségei tovább növekedtek és kiéleződtek. A termékenység és a bőség városa száz év után a terméketlenség és a szűkösség képét mutatta. Ennek következtében pedig a befelé fordulás és az önzés városává változott át. A Széchenyi kezdeményezésére indult, és a Vásárhelyi-terv által végrehajtott Tisza-szabályozás pedig a 19. század során tovább súlyosbította a város határának, vagyis döntően a Nagyalföldnek az ökológiai helyzetét. Az egykor gazdag föld, a termékeny legelők síkja kezdett a hajdan túlságosan is áradó vízben szűkölködni. A Tisza szabályozása elvitte a folyó mellett nagy messzeségre kiterjedő áradások vizét, amely a legelőket éltette. A kiszáradás, majd a szikesedés következtében a város utolsó nagy pénzforrásának, a marhatartásnak is befellegzett. A tanyás gazdák földjének termékenysége megcsappant, Debrecen város lakosságának élet-halál harca tovább fokozódott. A város önmaga ellen fordult, nyomasztó szűkössége közepette saját fiaiban látta az ellenséget.

Nehezen megragadható az időpont, amikor Debrecen korábbi mítosza az ellenkezőjébe fordult át, és a hely szellemének magyarázó kulcsává változott azáltal, hogy vajon egy ekkora város miért és hogyan jöhetett létre a vizektől távol. Ami persze nem állja meg a helyét, hiszen Debrecen épp a vizek találkozásánál lett hazafaluból *oppidium*má, mezővárossá, majd pedig az 1693. április 11-én kelt diploma által szabad királyi várossá. Csakhogy ez a város kiszáradásával és elszegényedésével párhuzamosan válhatott a történeti idő ellenében mítoszi kérdéssé. Mindez a városalapító ősök abszurd heroizmusaként lett Debrecen mítoszának szerves része, mint a hely szellemének kifejeződése, mely az eltökéltség, a kitartás, a hit győzelmének allegóriája. A mítosz teremtette azt a jelentést is, hogy ennek a víz nélküli hely lakóinak kivételes, más karakterrel bíró embereknek kellett lenniük, mint a kényelem és a racionális számítás által vezérelt városalapítóknak. A tényleges helyzet azonban, mint láthattuk egészen más. A mítosz kritikáját az ökológia és a gazdaság, illetve politikatörténet adatai szolgálhatják. És mégis, az Ígéret Földje, a *magyar Kanahán* így változott át a pusztai vándorlás, a reménység általi kitartás, a hagyományokhoz való hűség, a megtartó macacsság mítoszává. Egy nagy és erős várrá, a zsoltáros fordulattal élve, amely megtartó erővel bír, mert oltalom és fegyver. Mert Debrecen mítosza Debrecen múltja.